UOT 17:001.12

İMMANUİL KANT ETİKASININ FORMAL XARAKTERİ MƏSƏLƏSİNƏ DAİR

Dilarə Müslümzadə
fəlsəfə elmləri doktoru, dosent
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
dilaremuslimzade@gmail.com
DOI:10.30546/ifs.2022.1(38).59

Xülasə.Məqalə Qərb mədəniyyətinin formalaşmasına və etikanın inkişafına mühüm təsir göstərmiş Kant etikasının formal xarakterinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Məqalədə Kantın etikada müəyyənlik və ya dəqiqlik anlayışı ətraflı təhlil edilir və onun xoşbəxtlik ideyası araşdırılır. Müəllif Kant etikasının əsas xüsusiyyətlərini vurğulayır: etikanın son dərəcə formal xarakteri; etikanın insanı xoşbəxtliyə aparan şərait və vasitələrin doktrinası kimi qurulmasından imtina; əxlaqi borcun cazibəyə, ilk növbədə həssas meylə qarşı çıxması.
Açar sözlər: etika, məntiq, fəlsəfə, etikanın formal xarakteri, məntiq və etika problemi, Kant etikası.

Son illər Azərbaycan fəlsəfəsində süni intellekt, məntiq və etika probleminə dair məsələlərə davamlı maraq formalaşmışdır.Belə ki, bu məsələlərin əks olunduğu kollektiv monoqrafiyada, müqəddimənin müəllifi olan professor İ.Məmmədzadə həmin problemlərin əhəmiyyətini, dil və məntiqin etika ilə əlaqəsinin etikanın metafizik aspektlərinə, eləcə də Husserl və xüsusilə Kant kimi filosoflara yeni maraqları aktuallaşdıran səbəbləri vurğulamışdır. [1, 41-42]

Etikanın diapazonu üç istiqamətdən ibarətdir: dini hökmlərin statusu ilə müqayisə oluna bilən, dəyişməz nizama əsaslanan dinlərin etikası; insan ləyaqətinin toxunulmazlığı, azadlıq və ədalət kimi əsas insani dəyərlər və fəzilətlərin etikası, habelə insanlar üçün mümkün olan ən böyük xoşbəxtliyi təmin etməyə yönəlmiş ictimai qanunların, konstitusiyaların və prosedurların etikası. [8, 54]

Kant etikasının formal xarakteri Qərb mədəniyyətinin formalaşmasına və etika elminin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Lakin məntiq, dil və əxlaq probleminin aktuallaşması kontekstində onun etika və məntiqi təkcə Qərb fəlsəfəsi üçün maraqlı deyil, çünki hər hansı bir cəmiyyətin fərdi şüuru ilə öz şüuru arasında ziddiyyətlə qarşılaşır. Prinsip etibarilə, belə olan halda söhbət mentalitetlə deyil, müxtəlif mədəniyyətlərin insanlarının reaksiyasını və fərdin əxlaqı ilə ictimai əxlaq arasındakı ziddiyyəti dərk etmək zərurəti ilə bağlı olan problemi həll etməkdən gedir. Bu barədə İ.Məmmədzadə özünün “Müasirlik, tarix və mədəniyyət haqqında fəlsəfə (tarixi-mədəni epistemologiyanın konturları haqqında)” monoqrafiyasında da qeyd etmişdir. [6] Müasir fəlsəfədə alman filosoflarının yeri böyükdür. Məsələn, Habermas hesab edir ki, müasir fəlsəfədə Kantın fəlsəfəsindən daha çox Nitşenin fəlsəfəsi həm müasirdir, həm lazımlıdır. Lakin biz hesab edirik ki, Kantın fəlsəfi dili və məntiqi hələ də dünya filosoflarına müsbət təsir edir. Söhbət Kantın etikası ilə də bağlıdır. Fikrimcə, onun etikası və məntiqi yalnız formal deyil, qeyri-formal da suallara yanaşma təqdim edir. Dilin etik problemləri ilə məşğul olan filosof mütləq məntiqi suallara cavab axtarmalıdır. Bu da Kantın fəlsəfəsi və etikanın töhfəsidir.

Birincisi, bir insan hərəkət edərkən, hər hansı bir vəziyyətdə əmin ola bilər ki, onun hərəkətlərinin mənəvi düzgünlüyü digər insanların hərəkətindəki davranışdan asılı deyil. Çünki, söhbət faktiki optimal nəticə əldə etməkdən deyil, hərəkətin universal qaydalara uyğunluğundan gedir. Bu qaydalara uyğun olmayan digər insanların hərəkətləri və ya səhv qəbul edilmiş davranış strategiyası nə fəaliyyət prinsiplərinin seçimində, nə də onun qiymətləndirilməsində heç nəyi dəyişmir.Kənar şərtlər, öz növbəsində fəaliyyət göstərən fərd üçün onun fəaliyyət qaydalarının

kateqorik imperativə uyğun olduğu dərəcədə əhəmiyyət kəsb edir. İnsanın hərəkətlərinin onun və ya bəşəriyyətin maddi sərvətinin artmasına xidmət etməsinin isə heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Lakin, yuxarıdakı xoşbəxtlik ideyası mənəvi meyar kimi çıxış edərsə, insan heç vaxt doğru şeyi edib-etmədiyinə əmin ola bilməz. O, ancaq xeyir və xoşbəxtlik haqqında təsəvvürləri baxımından əməllərinin təsirli olduğuna əmin ola bilər.Belə bir halda etikaya qətiyyən ehtiyac yoxdur və etika hərəkətlərin və davranışların düzgünlüyünü mühakimə edə bilməz. Ən yaxşı halda, etika yalnız az və ya çox faydalı olan hərəkətlərin olduğunu iddia edə və mətndə düz məntiqli və ya qeyri-düz ifadə oluuna bilər.

İkincisi, etik nəzəriyyənin formal xarakteri əxlaqi qaydaların inkişafı üçün dəqiq meyarlar qoymağa imkan verir: hərəkətlərin gələcək nəticələrinin optimal nəticəsini axtarmağa çalışmaq lazım deyil.Ümumi görünə bilən nəticələri onların birgə, yan-yana olması faktına əsaslanaraq təhlil etmək lazımdır.Müəyyən mənada Kantın niyyəti həm hər şeyi əhatə edir, həm də bir tərəfdən dardır.O, real optimumu praktikada həyata keçirmək iddiasında deyil, sadəcə olaraq fəaliyyətə universal tələblərin tətbiqinin mümkünlüyünü əsaslandırmaq istəyir.Kantın etik-məntiqi ideyaları dar Qərb fəlsəfəsi çərçivəsindən çıxır, halbuki, aydındır ki, o böyük Qərb filosofudur, ənənəvi alman fəlsəfəsinin ulduzudur. Etik-məntiqi baxışları universaldır. Başqa məsələ isə bu problemlərin dərk edilməsi ilə bağlıdır. Bu konteksti dərk etmək üçün tarixi-mədəni epistemoloji baxış tələb olunur. Bu haqda İ.Məmmədzadə özünün "Mədəni-tarixi epistemologiya məsələsinə dair" məqaləsində qeyd edir. [2, 366]

Amma eyni zamanda Kant əmindir ki, onun normativ sistemi istənilən vəziyyətə və istənilən hərəkətə uyğundur.Belə bir əminlik o halda mümkündür ki, empirik risk şərtləri istisna olmaqla qaydalar rəsmiləşsin və universallaşdırılsın. Bu yolla əldə edilən formal və ümumi qaydalar konkretliyə, situasiya işlənməsinə görə fərqlənmir. Ancaq dəqiqdirlər, çünki vəziyyətdən asılı deyillər. Maksimum fayda aldığını iddia edən utilitar normalar spesifikdir, lakin çox xüsusidir.Lakin, onları müəyyən bir vəziyyətdə tətbiq etmək asan olduğu qədər, rədd etmək də asandır. Məsələn, istənilən burjua utilitarizmin maksimlərini asanlıqla qəbul edər, lakin icmalı kəndli və ya zadəgan üçün utilitarizmin maksimlərinin qəbul edilməsi əxlaqi prinsiplərin rədd edilməsi deməkdir. Sovet əxlaqının utilitarizmi bəyan edilmiş məqsədlərə tabe olmaqla, ümumiyyətlə, tam əxlaqsızlığa və nizamsızlığa gətirib çıxarırdı və onunla yaşayanlardan başqa heç kim tərəfindən başa düşülə bilməz. Təsadüfi deyil ki, bəzən "sovetlik" mənəviyyatının konkret şüurundan danışılır.Bu şüur "layiqli" məqsədlərə çatmaq üçün hər hansı bir vasitədən istifadənin əsaslandırılması ilə əlaqələndirilir.

XVII-XVIII əsrlərin fəlsəfəsi mahiyyətcə məntiqin unikallığı və universallığı müddəasından çıxış edirdi. Kant üçün məntiqi qanunların statusu və ya müəyyən mülahizə üsullarının legitimliyi haqqında heç bir sual yox idi, o, verilmiş məntiqdən çıxış edirdi; formal məntiq sistemi onun üçün qapalı və universal idi. [7, 268]

Qeyri-bərabər dəqiqlik dərəcəsi utilitar əxlaqi doktrina və Kant deontoloji etikası üçün öhdəliklərin dərk edilməsində fərqləri əvvəlcədən müəyyən edir. Hüquq normaları məhz onlara qoyulan vəzifələrin universallığına və ciddiliyinə görə məcburedici xarakter daşıyır. Əxlaq normaları məcburidir, lakin onların həyata keçirilməsi məcburiyyət demək deyil, çünki onlar fərdin özünün seçimi ilə əlaqələndirilir, sərt deyillər. Əslində, Kant etik normaları özünə münasibətdə mükəmməl və qeyri-kamil öhdəliklərə və bütün başqalarına münasibətdə öhdəliklərə bölür. İnsanın özünə qarşı edə biləcəyi mükəmməl vəzifələr - intihara qadağalar, şəhvətlə özünü ləkələmə, yalan, xəsislik, alçalma - hər bir vəziyyətdə hər kəsin riayət etməli olduğu mövcud normalardır. [4, 366] Onların həyata keçirilməsi imkanları aydındır; yalnız onların həyata keçirilməsinin həcmi, tədbirləri və sərhədləri müəyyən edilə bilər. Bu tələblərin həyata keçirilməsi hər bir şəxsin öz səlahiyyətindədir və onu istənilən vaxt edə bilər. Əgər söhbət qeyri-kamil vəzifələrdən gedirsə, onlar daha az dəqiqdir. Odur ki, bu əxlaq normalarının məcburilik dərəcəsi daha da aşağıdır, onların fərd tərəfindən qəbul edilib-edilməməsi onun "ağıllı mülahizəsindən" asılıdır. [4, 385] Başqalarına münasibətdə mənəvi öhdəliklərə riayət etmək üçün onların zəruriliyi və universallıq dərəcəsinin

çox şərti olduğunu başa düşmək lazımdır. Buna misal olaraq xeyriyyəçilik vəzifəsini göstərmək olar.

Kantın etikasında dəqiqliklə öhdəlik arasında əlaqə şübhəsizdir.Vəzifə kimi qəbul edilməyən ciddi məcburi norma ola bilməz; yerinə yetirilməsi vəzifənin özünün yerinə yetirilməsi kimi qəbul olmayan ciddi məcburi norma ola bilməz. Məcburi normanın dərəcəsi onun düzgünlüyünün dərəcəsindən asılıdır. Bu səbəbdən, Kantın nöqteyi-nəzərindən vəzifə kimi müəyyən etdiyimiz minimum hüquqi və əxlaqi normalar mövcuddur. Əslində fərddən bir çox özəl və qeyri-müəyyən qaydalara riayət etmək tələb olunmur; o, ümumbəşəri, dəqiq təsvir edilmiş, formalaşdırılmış normalara riayət etməyə borcludur. "Hərəkətinizlə mümkün qədər çox fayda gətirmək lazımdır" utilitar münasibət heç vaxt qeyri-müəyyənliyi və qeyri-səlisliyi ilə bir şəxs üçün borc kimi qəbul edilə bilməz. Lakin, bu normanın hansı konkret tələblərdə təcəssüm etdirdiyi qeyri-müəyyən olaraq qalır. Əgər biz "mümkün qədər çox fayda, mümkün qədər çox səmərə" iddiasını irəli sürsək, bu da faydanın daha çox hansı istiqamətdə olması ilə bağlı qeyri-müəyyənliyinə görə vəzifə hesab edilə bilməz. Beləliklə, utilitar münasibət vəzifə anlayışından tamamilə ayrılır və etik münasibət ola bilməz. Tənzimləyici utilitarizm isə müəyyən qaydaları normallaşdırır, onları məcburi və universal hesab edir. Onların vacibliyi fayda ilə deyil, qaydalara əməl etmək zərurəti ilə bağlıdır. Onlar məcburidir, çünki bu qaydalara riayət etmək fayda gətirir, lakin bu, fərdi hərəkətlərin nəticəsi deyil, qaydaların həyata keçirilməsində öz əksini tapır. Tənzimləyici utilitarizmin vəzifəsi qaydalara riayət etməkdir və bu, onu Kant etikasına yaxınlaşdırır.

Kantın etikasında müəyyənlik və ya dəqiqlik anlayışı mühüm yer tutur. Onun üçün bu anlayış qayda və normaların tətbiqi ilə bağlıdır, lakin fərdin hərəkətinin nəticəsi deyil. Normaya əməl etməyin fayda və ya fərdi xoşbəxtlik gətirəcəyinə zəmanət yoxdur. Xoşbəxtlik ideyası nöqteyi-nəzərindən əxlaqlı insan həmişə müəyyənlik şəraitində deyil, qeyri-müəyyənlik şəraitində hərəkət edir.

İnsanın xoşbəxtliyi haqqında xüsusi konsepsiya yaradan Demokrit əmin idi ki, "ədalətli və qanuni işlərə cəhd edən insan yuxuda və reallıqda sevinir, sağlam və qayğısızdır; ədalətli olmayan və gərəkəni etməyən isə çətinliklərlə üzləşir, qorxu hiss edir, özünü danlayır. [3, 105]

Şəxsi xoşbəxtliyə gəldikdə isə, burada fərdin vəziyyətini "müttəhimin dilemması" və ya "biletsiz sərnişin" dilemması kimi təsvir etmək olar. Əgər hər kəs əxlaq qanunlarına əməl edərsə, o zaman hamı üçün məqbul olan müəyyən bir vəziyyət əldə edilir. Beləliklə, hər insan özünə belə bir sual verir: məgər o, bu əxlaq qanunlarına hər kəsin əməl etdiyi hallarda əməl etməsəydi, bundan daha xoşbəxt ola bilməzdi. Heç kim özünün pis hərəkətlərinə qarşı başqalarının reaksiya verməyəcəyinə və bunun nəticəsində hər kəs üçün daha pis vəziyyətin ortaya çıxmayacağına əmin ola bilməz. Kiçik qruplarda hamı bir-birini müşahidə edir, kortəbii olaraq bir-birinə nəzarət edir və buna görə də normalara riayət etmək problem yaratmır. Böyük qruplarda ümumbəşəri qaydalara və normalara riayət etmək daha çətindir, hətta qeyri-mümkündür. Qrupun hər bir fərdi üzvü bütün digərlərinin davranışına nəzarət edə bilmir və qorxur ki, o, müəyyən edilmiş qaydalara yalnız əməl edir, digərləri isə "onun hesabına" onları pozur. Deyək ki, postsovet məkanı, bu məkanda fəaliyyət göstərən etika bu problemi həll edə bilmədi.

Bu fakt bir çoxları tərəfindən qeyd olunur ki, bütün fərdlər cəmiyyətin mənəvi durumundan istifadə etməyə çalışırlar.Cəmiyyətdə inkişaf edərək yayılmağa başlayan xaos və əxlaqsızlıq, sanki, öz mənəviyyatsızlığına, əxlaqsız impuls və istəklərinə haqq qazandırır.Güman etmək olar ki, normal cəmiyyətdə fərdlər həmçinin mənəvi mühitin yaradılmasında iştirak etmədən, özlərinə qəsd etmək istəməyərək, mənəvi vəziyyətdən istifadə etməyə çalışırlar.Beləliklə, hər bir cəmiyyət bu və ya digər formada səsləndirilən problemlə üzləşir. Bununla yanaşı, həmin problem urbanizasiya, əhali qruplarının artması, bir-biri üzərində qarşılıqlı nəzarətin mürəkkəbləşməsi ilə daha da kəskinləşir. C. Byukenen yazır ki, qrup nə qədər böyükdürsə, onun bir ayrı-ayrılıqda üzvünün müəyyən edilmiş qaydaları anonim şəkildə və başqalarının hesabına pozmaq istəyi bir o qədər güclü olur.

Demək olar ki, kateqorik imperativi öz əməlinin motivini deyil, yalnız bir qaydaya çevirmiş, davranış və hərəkətlərinin əxlaqını yoxlamaq çətinliyindən öz xeyrinə istifadə edən bir insan, əxlaqlı fərd kimi deyil, əxlaqın əhəmiyyətini, onun universallığını dərk etməmiş "iqtisadi fərd" kimi çıxış edir. "Təqsirləndirilənin dilemması" məntiqindən çıxış edərək güman edə bilərik ki, hamı qaydalara əməl etsə, hər şey daha yaxşı olar, lakin kimsə həmişə bu qaydaları poza bilən biri olmaqda maraqlıdır.Mənəviyyata həmçinin "dilemma" vəziyyətini "ortaqlıq oyunu" vəziyyətinə, qarşılıqlı dəstək vəziyyətinə çevirmək vasitəsi kimi baxmaq olar.Mənfəət (iqtisadiyyat) nöqteyi-nəzərindən hər bir fərd özündən başqa hər kəsin mövcud olan qaydalara uyğun hərəkət etdiyi bir vəziyyətə üstünlük verir.Mənəvi baxımdan isə bu problem tamamilə başqa forma alır. Əgər fərd öz niyyətində və hərəkətində kateqorik imperativə əməl edirsə, o zaman digər şəxslərin hərəkət və niyyətlərindən asılı olmayaraq qaydalara uyğun hərəkət edir.Əgər mənəvi motivasiya ümumbəşəri xarakter alırsa, o zaman "dilemma" aradan qalxır, yəni hər bir halda fərdin özü üçün yox olur.Prinsip etibarilə, insan qaydaları tək-tək pozmaqdansa, onlara həmişə birlikdə riayət etməyə üstünlük verəcəkdir.Normaların pozulmasını hamı mütləq həddə çatdıranda problem daha da mürəkkəbləşir, amma ondan əvvəl etika və əxlaq aradan qalxır.Onların bərpası mənəvi deqradasiyanın səbəblərini ciddi şəkildə başa düşməyi tələb edən uzun prosesdir.

Kant etikasının formalizmi onun idealist mahiyyətinin pərdəsidir, eyni zamanda əxlaqı empirik əsaslandırmaq cəhdinə qarşı yönəlmişdir. Kanta görə, empirik hər şey nəinki formal əxlaq prinsipinə nəyisə əlavə etmək üçün tamamilə yararsızdır, həm də "əxlaqın saflığına ən yüksək dərəcədə zərərlidir".[5, 5]

Beləliklə, əxlaqi iradə qanunu bu iradəni empirik sahədən tamamilə fərqli bir sferaya çevirir. Bütün əxlaqi qanunların və onlara uyğun vəzifələrin yeganə prinsipi qanunun hər hansı "məsələsindən", yəni arzu olunan obyektdən asılı olmayaraq, eyni zamanda, azad seçimin müəyyən edilməsində "iradənin muxtariyyəti"dir.

Kant ruhunda olan etika, niyyət və motivlərə diqqət yetirməklə, böyük qrupların, kollektivlərin problemlərinin həlli üçün əsas ola bilər. Əgər birbaşa nəzarət mümkün deyilsə və tənzimləyici təlimatlara riayət etmək həmişə fərdi istəklərə uyğun gəlmirsə, onda bu münasibətlər fərd tərəfindən elə bir şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməlidir ki, prinsipin universallığı onun üçün qaydalardan istisna olmaqla daha üstün olsun. Fərd özünün də daxil olduğu heç kimin yalan danışmadığı bir dünyanı, özündən başqa hamının həqiqəti dediyivə ya hamının yalan danışdığı dünyadan üstün hesab edir.

Lakin fərd heç vaxtqəti imperativ üçün bu əxlaqi üstünlüyün hamı tərəfindən paylaşılıb-paylaşmadığına əmin deyil. Əgər əxlaqi seçim universaldırsa, yəni hamı və ya çoxu öz niyyət-lərində kateqorik imperativə əməl etməyi seçirsə, onda fərd öz hərəkətlərində bütün digərlərinin hə-rəkətlərinin strategiyasına əmin olaraq çıxış edə bilər.Əgər əxlaqi seçim universal deyilsə, o zaman fərd özünü hamı üçün "yad" vəziyyətində tapa bilər ("ağ qarğa"). Onun motivləri və hərəkətləri başqaları üçün arzuolunmazdır.

Başqalarının əxlaqi maksimun seçiminə olan münasibəti Kant üçün tamam əhəmiy-yətsizdir.Əxlaqi subyekt kateqoriyalı imperativin qaydalarına uyğun hərəkət edir, hətta hər kəs öz şəxsi maraqlarını rəhbər tutaraq onları pozduqda belə.Başqaları onun əxlaqından şəxsi, eqoist məqsədlər üçün istifadə edərsə, onun şüuruna xas olan əxlaq və xoşbəxtliyin vəhdəti ideyası pozulur. Bu problemi, çətinliyi Kant transsendental ağıla inamının, əxlaqla harmoniya iradəsinin köməyi ilə aradan qaldırır.O, həm də dini inanca, dinin maksimuma ümid edir ki, bu da əsas mahiyyəti etibarilə yalnış əməllərdən əziyyət çəkib özünə zülm etməkdən daha yaxşıdır.

Kanta görə praktiki ağıl və din sanki subyektə nəticə etibarilə əxlaq və xoşbəxtliyin birləşməsini zəmanət verir. Bununla da hətta başqalarının davranışı nəzarətdən çıxdıqda belə, mənəvi cəhətdən edilən hərəkətin həyata keçirilməsinin düzgünlüyünə inam yaranır.Kant əmindir ki, böyük cəmiyyətlərdə fərdi maraq və əxlaq ziddiyyətləri ağıl və dinin köməyi ilə aradan qaldırıla bilər.

Kantın etikası, şübhəsiz ki, əvvəlki Avropa fəlsəfəsi və etikası, xristian mədəniyyəti ilə əlaqələrlə bağlıdır, lakin bununla belə, burada həqiqi universallıq məqamları var.Onlar əxlaq vurğularının fərdin motiv və niyyətinə, məqsədlərə çatmaq üçün vasitələrə keçməsindən ibarətdir.Əminliklə qeyd etmək olar ki, Kant burjua cəmiyyətinin güman edilən açıqlığını qabaqcadan hiss edərək, ilk dəfə azad razılıq və ümumbəşəri etibarlılıq ideyasına əsaslanan əxlaqı əsaslandırmışdı.Bazarın mücərrəd qaydaları ilə Kantın formal etikasının qarşı-qarşıya qoyulması konseptual olaraq burjua, əslində azadlıq və mübadilə üzərində qurulmuş ictimai sistemin postulatlarından irəli gəlir.Onun etikasının bazarla əlaqəsi 20-ci əsrin bir çox liberalları, o cümlədən Hayek və Byukenen tərəfindən sitat gətirilənlər tərəfindən xüsusi qeyd edilmişdir.

Bu gün dünya həqiqətən də çoxkomponentli bir cəmiyyətə, bazar və bünövrəsi Kant tərəfindən qoyulmuş formal-ümumbəşəri etikanın məhz arzu olunan qarşılıqlı əlaqənin əsas vasitəsi olmuş müxtəlif mədəniyyətlərin fərdlərinin qarşılıqlı əlaqəsinə çevrilmişdir. Maraqlıdır ki, formal etika fərdlərin özlərinin, bu kimliyin seçimi olmadan milli kimliyin pozulmasına yol vermir.Bu məqam müasir Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.Çoxları bazara doğru hərəkət etməyin təhlükəsi barədə mübahisə edir və bu hərəkatın Azərbaycanın milli kimliyinə zərər yetirə biləcəyi fikrini irəli sürür.Bu təhlükə müşahidə olunur və onunla bağlıdır ki, bazara doğru hərəkət formal etika, ümumbəşəri mənəviyyat olmadan başlanıb.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / Reference

1.Məmmədzadə İ. “Elm fəlsəfəsi və süni intellektin bəzi problemləri haqqında” // Pandemiya dövründə fəlsəfə və Lütfizadənin qeyri-səlis məntiqi. Bakı – 2021, s.41-42.

2. Məmmədzadə İ. “Mədəni-tarixi epistemologiya məsələsinə dair”. / “Elmi əsərlər” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı – 2021, № 2 (37).

3. Nağıyev O. Qədim yunan fəlsəfəsində siyasi əxlaq məsələlərinin qoyuluşu. / “Elmi əsərlər” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı – 2020, № 2 (35), 102-109.

4. Иммануил Кант. “Метафизика нравов”, Издательство Литература, Мир книги, М: 2007, с.400

5.Иммануил Кант. Сочинения в шести томах. М., “Мысль”, 1965. (Философ. наследие)- Т. 4. Ч. I.- 544 с.

6.Мамедзаде И. Философия о современности, истории и культуре (о контурах истрико-культурной эпистемологии). Баку, 2020.

7. Смирнова Е.Д. Логика и философия. М., “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1996. - 304 с.

8. Biehl B. The ethics of the use of the new technology. / “Elmi əsərlər” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı – 2020, № 2 (35), 50-55.

К ВОПРОСУ О ФОРМАЛЬНОМ ХАРАКТЕРЕ ЭТИКИ ИММАНУИЛА КАНТА

Диляра Муслюмзаде

Резюме. Статья посвящена изучению формального характера этики Канта, оказавшего значительное влияние на формирование западной культуры и развитие этики. В статье подробно анализируется кантовская концепция определенности или точности в этике, исследуется его представление о счастье. Автором выделяются основные особенности этики Канта: крайне формальный характер этики; отказ от построения этики как учения об условиях и средствах, ведущих человека к счастью; противопоставление нравственного долга влечению, прежде всего чувственной склонности.

Ключевые слова: этика, логика, философия, формальный характер этики, проблема логики и этики, этика Канта.

ON THE QUESTION OF THE FORMAL CHARACTER OF I. KANT'S ETHICS

Dilara Muslumzade

Abstract. The article is devoted to the study of the formal nature of Kant's ethics, which had a significant impact on the formation of Western culture and the development of ethics. The article analyzes in detail Kant's concept of certainty or precision in ethics, and examines his idea of happiness. The author highlights the main features of Kant's ethics: the extremely formal nature of ethics; rejection of the construction of ethics as a doctrine of the conditions and means leading a person to happiness; opposition of moral duty to attraction, primarily sensual inclination.

Keywords: ethics, logic, philosophy, formal nature of ethics, problem of logic and ethics, Kant's ethics.

Göndərilib: 18.01.2022 **Qəbul edilib: 14.03.2022**